

УДК 94(477.82)“15”:328.1

А. В. Бортнікова –

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

**Уряди володимирського і луцького старост початку XVI ст.
(за матеріалами книги записів № 8 Литовської метрики)**

*Роботу виконано на кафедрі історії стародавнього світу
і середніх віків ВНУ ім. Лесі Українки*

Здійснено джерелознавчий аналіз опублікованих у книзі записів № 8 Литовської метрики привілеїв Жигимонта I на володимирське і луцьке староство. З'ясовується механізм передачі урядів луцького і володимирського старост. Зроблено спробу виявити причини заміни у 1507 р. посадової титулатури “володимирський намісник” на “володимирський староста”. Виявлено територіальні межі та обсяг належних староствам володінь.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, Волинь, Володимир, Луцьк, великий князь, король, маршалок, намісник, староста, князь, пан, бояри, зем'яни, міщани, місто, містечко, село.

Бортнікова А. В. Уряди владимирских и луцких старост начала XVI ст. (на материалах книги записей № 8 Литовской метрики). Осуществлен источниковедческий анализ опубликованных в книге записей № 8 Литовской метрики привилеев Жигимонта I на владимирское и луцкое староство. Прослеживается механизм передачи урядов луцкого и владимирского старост. Предпринята попытка определить причины замены в 1507 г. должностной титулатуры “владимирский наместник” на “владимирский староста”. Определяются территориальные границы и объем принадлежащих старостам владений.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, Волинь, Владимир, Луцк, великий князь, король, маршалок, наместник, староста, князь, пан, бояре, земляне, мещане, город, местечко, село.

Bortnikova A. V. The Power of Vladimir and Lutsk Wardens in Beginning of XVI Century (in the Book of Records No 8 Lithuanian Metrics). Source study carried out an analysis published in the book of records No 8 Lithuanian metric led Zigimont I on Vladimir and Lutsk wardens. Observed transmission mechanism of the Power Lutsk and Vladimir chiefs. Attempt to determine why replacing a 1507 job titulatury “Vladimirsky governor” to “Vladimir old age”. Defined territorial boundaries and the amount of possessions belonging to the elders.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Volyn, Vladimir, Lutsk, the Great Lithuanian Kingdom, King, Marshalok, governor, mayor, Prince, Sir, the boyars, zemyane, burgers, city, town, village.

Постановка наукової проблеми та її значення. Глибина історичних знань залежить від ступеня розробленості джерельної бази історичної науки, що, у свою чергу, передбачає запровадження в науковий обіг нових, передусім писемних джерел. Своєрідний кумулятивний ефект мають серійні публікації комплексних пам'яток писемності, до яких належить збережений документальний комплекс під назвою “Литовська метрика”. Аналіз її документів має безперечну практичну і наукову актуальність.

Метою публікації є аналіз привілеїв великого князя литовського Жигимонта I Старого з історії заміщення урядів старости у Луцьку і Володимирі, опублікованих у книзі записів № 8.

Литовська метрика (ЛМ) має значну археографічну традицію [1, 13–25]. В історичній науці колекцію документів ЛМ характеризують як державний архів Великого князівства Литовського [2], або як колекцію документів Литовської канцелярії та окремих офіційних осіб, що її очолювали (канцлерів, підканцлерів) [3]. Цінність цього високоінформативного, з широким хронологічним, географічним, тематичним та видовим діапазонами, документального комплексу здобула широку апробацію в історіографії [4].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Документи колекції Литовської метрики доповнюють значним фактичним матеріалом історію функціонування органів влади у ВКЛ, систему її організації в регіонах. Волинь, як і більшість західноруських волостей, після входження до ВКЛ зберігала свою політичну особність та самобутність. Це певною мірою пояснюється тим, що Волинська земля, на відміну від ядра ВКЛ, яке складала безпосередньо

Литва (Аукштайтія) і Чорна Русь (Мінська земля й окраїнні волості Київщини, Сіверщини і Смоленщини, а також Берестейсько-Підляська і Турово-Пінські землі), належала до так званих земель “анексів” (Полоцька, Вітебська, Волинська, Київська, Смоленська, а також Жемайтія), що були значно слабкіше пов’язані з її центром [5, 129]. У багатьох випадках матеріали ЛМ є чи не єдиними джерелами, що дійшли до нашого часу з раннього періоду існування Великого князівства Литовського, оскільки, наприклад, місцевий актовий матеріал на Волині зберігся лише від середини XVI ст.

Книга записів № 8 Литовської метрики (ЛМ), опублікована литовськими дослідниками у 1995 р., належить до книг, які наприкінці XVI – на початку XVII ст. копіювалися за розпорядженням канцлера Лева Сапеги [6]. У книзі вміщено документи 1499–1514 рр., більшість яких належить до початку правління великого князя литовського Жигимонта Старого – з кінця 1506-го до 1514 р. Хронологічні межі матеріалів восьмої книги записів охоплюють період, коли відбувалися швидкі зміни у суспільно-державному житті Великого князівства Литовського [7, 210]. Тому важливо з’ясувати, як змінилася в цей період суспільно-політична ситуація на Волині.

Автор передмови до книги записів № 8 А. Балюліс зазначав, що її складають переписані неоднорідні документи. Серед них – дипломатичні (посольські) документи; оренди; списки дворян ВКЛ; книги данин; виплати (“отправи”) та ін. [8, 13]. Проблема встановлення типу, виду й різновиду документа – предмет спеціального дослідження. Класифікацію книг метрики провели С. Л. Пташицький, Н. Г. Бережков [9]. За складом документи книги № 8 різноманітні, переважна їх більшість вийшла з великокнязівської канцелярії. Вони характеризуються високою інформативністю актів, що дає змогу отримати матеріал про своєрідність шляхів розвитку Великого князівства Литовського, та окремих його регіонів, у тому числі й Волині.

У нашій статті проаналізовано не всі документи восьмої книги з історії Волині, а лише акти, що висвітлюють діяльність головних правителів місцевої адміністрації – луцьких і володимирських старост. Особливий інтерес викликають документи, що оформляли великокнязівські пожалування і належать до книг данин, фрагменти яких розміщені в різних місцях книги № 8. Серед усіх 626 вміщених у книгу актів безпосередній стосунок до історії Волині мають за назвою заголовків 62 документи. З них “привілеїв” – 19, “листів” – 18, “підтверджень” – 12, “вироків” – три, “записів” – чотири, “лічб” – дві. Отже, у назвах заголовків актів терміни “привілей”, “лист” та “підтвердження” вживалися найчастіше. Те, що восьма книга записів є копією кінця XVI – початку XVII ст., відбилося, насамперед, на назвах заголовків актів і, вірогідно, могло позначитися на дипломатичному складі її документів. На думку А. Л. Хорошкевич, питання щодо того, наскільки точно передано сам зміст оригінального документа в книгах-копіях, дослідники зазвичай ігнорують. Проте записи в книги робилися у різний спосіб. Є повні копії, є скорочені з якоюсь пропущеною частиною формуляра (зазвичай, без початкового і кінцевого протоколів), є просто перекази. При складанні книг-копій у XVI ст. саме “данини” і “підтвердження” копіювалися найкраще [7, 211].

У книзі записів № 8 ЛМ серед таких документів є привілей Жигимонта I від 23 грудня 1507 р. про призначення пана Федора Янушевича володимирським старостою: “Привилей п(а)ну Федору Янушевичу на староство Володимирское з местечком Литовижом и з монастыром Светого Спаса, и зо всіми волостми, правом доживотным и в суме п(е)н(е)зеи в тисечи золотыхъ” [10, 243–244]. У вступній частині акта Жигимонт I виклав передісторію призначення старостою у Володимирі Федора Янушевича. Король і великий князь повідомляв, що його брат Олександр “дал держати” староство луцьке і маршалковство Волинської землі панові Федору Янушевичу “до его живота”. Держання в розумінні пожалування було здійснено на основі сплати ним тисячі і чотирьохсот золотих, які Олександр використав на власні і земські потреби. Тобто Федір Янушевич фактично купив у великого князя Олександра посаду маршалка Волинської землі і луцьке староство. Далі у привілеї йшлося про те, що Федір Янушевич бив чолом, щоб правитель, тепер уже Жигимонт I, підтвердив йому своїм листом і привілеєм ці держання “до живота его в тых его пенезех”. Зваживши усі обставини, Жигимонт I підтвердив йому вказані держання. Далі правитель роз’яснив ситуацію, яка склалася у державі. У зв’язку з тим, що князь Костянтин Іванович Острозький повернувся з полону (“вынесъ зъ рукъ неприятеля”) великого князя московського Івана Васильовича, Жигимонт I вирішив його нагородити почесним держанням і урядом (“почестнымъ держанемъ и врядомъ его осмотрети”). Тому було ухвалено рішення про передачу держань пана Федора князеві Костянтинові, а саме: луцьке староство і маршалковство Волинської землі (“и возьмши от пана Федора тое его

держанье, староство Луцкое, маршалство Вольнское земли, и дали кн(я)зю Костянтину”). У цій частині документа оформлення великокнязівського пожалування здійснювалося з використанням виразу “дали”. Натомість Федору було пожалувано на сплачену ним суму в розмірі однієї тисячі і чотирьохсот золотих такі господарські володіння: Володимирський замок із містечком Литовежем, монастир Святого Спаса з усіма дворами, фільварками, волостями, насамперед “двор Турейскъ” разом із селами, що до нього належали. Зокрема, Литовеж у джерелі іменується “містечком”, а Турійськ – “двором”. У привілеї перелічувалися поселення, що надавалися: Болбли, сільце Асоловичі, село Смедино. Усі вони забезпечували замок відповідними відробітками і даниною, “што на замок всякую роботу робяють и дан дають”. Передавалося й село Свинюхи разом із служилим населенням (“люди служебными”).

За переліком пожалуваних князю Костянтину Івановичу Острозькому та Федору Янушевичу володінь у привілеї називалися види надходжень з останніх. Документ містив їх детальний перелік. Зміст цієї частини привілею був стандартним, характерним для такого роду пожалувань у багатьох регіонах Великого князівства Литовського [11, 46–108]. Верховний правитель передавав Федору Янушевичу мита “великі і малі”, що збиралися до великокнязівської казни, а також володимирські й турійські корчми зі всіма виплатами і доходами. Передавалося право на усі види данин – і грошової, і медової, а також чиншові надходження (“с цынши всякими”). Жигимонт I наголошував, що він передавав усе це, “ничого на нас не оставляючи, ани выимаючи”. Ці дії відповідали старовинним звичаям: “как зьдавна што кь тому замку нашому слушало и как тые места, дворы и села изьдавна в границах ся своихь мають” [12, 244]. Наголос робився на збереженні старовини та давніх меж і кордонів у Володимирському повіті.

Наступною проблемою, що порушувалася у привілеї, було роз’яснення прав пана Федора Янушевича на володіння придбаною власністю. Жигимонт передавав останню пану Федору, його дружині та їхнім дітям. Зокрема, Володимирський замок, двори, міста, села разом із тим, “што к ним здавна прислухало”. Далі перелічувалися безпосередні надходження від володінь: натуральні і грошові виплати (“дани грошове и медовые”), різні повинності (“и зь службами и зь роботами”), великі і малі мита (“зь мыты великими и малыми”), надходження від чиншу і володіння корчмами “корчомьными и чынъшы”, інші види виплат з отриманих володінь, надходження з дворів та фільварків, з оброблюваних і необроблюваних земель, із полів, луків, пасовищ, озер, ставків, боліт, сажівок, річок. Виділялися надходження від млинів “зь их мерами”. Окрему групу склали природні запаси краю, зокрема доходи: з лісів, гаїв, дібров, лісових заготівель “зь хворосты, и зь дубники”, звіриних і пташиних ловів та бобрових гонів.

У документі перелічено усі відомі з давніх-давен доходи, що належали Володимирському замку: “которые бы колве именем особливе были званы, и зь стродавна кь тому замку прислухающихь” [13, 244]. Вони передавалися пану Федору Яновичу і поспільству (або громаді) у повне володіння – “со всим правомъ и панствомъ и со всею властностью”. Це було досить поширене у державі пожалування. “Повне право і панство” (латин. *plenum jus et dominium*) означало визнання за новим власником повного права на отриману власність.

У такий спосіб великий князь литовський фактично ділився своєю власністю, а його влада все більше обмежувалася. Привілей роз’яснював, що цей принцип володіння передбачав недоторканність володінь (“жадного куса не выимаючи и ни жаднымъ обычаемъ отдаляючи”). У документі висловлювалися сподівання на правильність такої передачі, оскільки, на думку правителя, вона була “добра суть а любо напотомъ през розумъ и теж през мудрость чоловечью могло быти вымышлены и тежъ множены, так широко и долго и окружно”, оскільки маєтки у своїх “границах” були вимірними і розподіленими. Жигимонт I нагадав, що раніше “мы теж тое имене сами держали так долго” на умовах “ку удержаню и ку ужываню”. Оскільки ситуація змінилася, правитель передавав їх Федору Янушевичу “до его живота”. Далі вказувалася подальша доля цих пожалувань. Після смерті Федора Янушевича відповідно до сплаченої суми у тисячу золотих маєтки мали передаватися його дружині (“жоне”), після чергової виплати (тисячі золотих) – його дітям. Коли ж виплата вказаної суми припинялася, володимирський замок і усі володіння мали бути передані правителю або його нащадкам. Як зазначалося у привілеї, це мало відбуватися “без каждого отымания в наше держане, потомъ маеть ся навротити замок нашъ и тьи именя к нам або по нас будучымъ с правом

супольным”. Отже, повернення володінь до скарбу передбачалося здійснити без примусу, на підставі двосторонньої угоди.

Цінність виявленого привілею полягала у тому, що він містив опис механізму передачі та функціонування одного з численних типів земельних пожалувань – “до живота”. Такий характер власності передбачав “дочасне” володіння за відповідну службу. Підтверджуючи старі вислуги і забезпечуючи інтереси служби, правитель роздавав зі складу своїх володінь маєтки та іншу власність “до волі і ласки” господарської. Крім того, встановлював термін володіння для нового власника. У Великому князівстві Литовському серед таких типів володінь були поширеними – “до дву животовъ”, тобто з правом передачі дітям, “до трехъ животовъ”, тобто з правом передачі дітям і внукам. На початку XVI ст. ці володіння були спадковими. Однак при цьому правитель мав право відібрати їх у власника за умови, коли припиниться виплата за них обумовленої суми.

У прикінцевій частині привілею викладалися права володимирського старости щодо отриманих володінь, наголошувалося, що “маеть то он со всимъ на себе держати аж и до живота своего”. А після його смерті правитель і наступники не мали права забирати Володимирського замку від його дружини, дітей та ближніх родичів, оскільки Янушевич суму в тисячу золотих заплатив (“тую суму тысячу золотих имъ заплатившы”), а чотириста золотих передав правителю (“нам он поступил”). Пан Федор Янушевич мав право на свій розсуд розпоряджатися тією тисячею золотих пенезей: “волен он тые пенези тысячу золотых кому хочеть отдати, отказати и к церкви Божей записати и къ своему вжиточному обернути”. Йому надавалася повна свобода самостійного управління у Володимирському замку: “радити и справовати как самъ налепеи розумеючи”. Після пожалування старості усіх володінь, що належали замку, правитель указав також і на свої права щодо користування ними. У привілеї, зокрема, зазначалося, що Жигимонт I відтепер не мав права “никому отдавати от того замку” волостей та сіл, також не мав права перебирати на себе або будь-кому передавати міські податки та інші види данин: “ани платовъ местских ани даней жадныхъ от него отнимати, ани кому отпушати” [14]. Володимирський замок та усі володіння, що з давніх часів належали замку, передавалися старості панові Федору Янушевичу, який отримав повну свободу на володіння ними. За привілеєм він отримав право надійного і впевненого управління: “Нехай он то все держить и мощно заведаетъ у своих пенезехъ подлугъ сего нашего листу и привилея до смерти своее”. Правитель та його нащадки не мали права і в майбутньому дозволити жодній іншій особі викупити у них Володимирський замок. Своім привілеєм 1507 р. Жигимонт I, за умови виплати паном Федором Янушевичем указаної суми грошей, дозволив “от нас держати тот замокъ аж до живота его”. Фактично правитель ще раз підтвердив привілей свого брата Олександра та зазначив, що з цього часу Федір Янушевич в офіційних урядових листах мав писатися старостою: “маемо его старостою в листах наших писати”.

У документі вперше зафіксовано заміну назви посади “намісника” на “старосту” у Володимирі. Привілей не вказує причини такої заміни. Проте зміст документа все ж таки дає змогу наблизитися до її з’ясування. Очевидно, найважливішою мотивацією могли стати фінансові потреби держави. Федір Янушевич отримав луцьке староство і маршалківство Волинської землі від короля і великого князя Олександра у заставу “до живота его и въ его п(е)н(е)зех в тысячы и чотырехъсотъ золотых”. Заставу правитель одержав для “своеи потребе и земської”. В умовах тривалих війн із кримськими татарами і князівством усієї Русі, особливо в останні роки свого правління, Олександр для покриття витрат був вимушений віддавати у заставу господарські володіння, тобто займати гроші у приватних осіб із наданням їм права збирати на свою користь замість відсотків господарські доходи із господарських замків або дворів із волостями до сплати боргу [15, 177].

Оскільки володимирське намісництво не давало у той час уряднику місця в раді Великого князівства Литовського, Жигимонт I, щоб не позбавити Федора Янушевича звання маршалка, у привілеї від 23 грудня 1507 р. вказав: “Такожь напротивъ тое чти, староства Луцкого, маршалства Вольнское земли, дали есмо ему маршалство н(а)шо до жывота его держати”. Крім того, Федору Янушевичу було надано членство і в державному органі – Раді панів. Йому виділялося місце в залі її засідань [16, 244]. Незважаючи на те, що у привілеї від 23 грудня 1507 р. немає прямих указівок на заміну посадової титулатури у Володимирі, ще однією причиною такої заміни могли бути обставини, що склалися тоді в канцелярії ВКЛ. На той час мали місце заміни писарів канцелярії ВКЛ. Найвищий писар Іван Семенович Сапега (на цій посаді з 1505-го до 1516 р.) у 1508 р. перебував із посольством

у Москві. У 1507 р. його заміщав М. Богуш-Боговитинович [17, 11–45], що могло вплинути на виконання писарем його обов'язків і привести до заміни титулів посадових осіб на місцях.

Певною мірою роз'яснює ситуацію ще один привілей Жигимонта I, виданий раніше, 5 січня 1507 р., за яким Жигимонт I уже підтверджував пану Федору Янушевичу держання урядів луцького старости і маршалка Волинської землі також на умовах “застави”. Документ мав назву: “Привилеи п(а)ну Федору Янушевичу на староство Луцкое и маршалковство Волинское земли, до живота его” [18, 185–186]. Текст цього привілею також роз'яснював історію отримання вказаних урядів. У нарації документа Федір Янушевич представив Жигимонту I виданий йому акт, за яким він уперше обійняв посаду великокнязівського представника у Володимирі. Це був привілей “брата нашого” короля Олександра на держання “до живота” Володимирського замку з містом і належними селами, «што къ тому замьку прыслушаючими». Отже, за тодішньою традицією, у привілеї 1507 р. міститься першочерговий привілей Олександра, виданий у 1503 р. Олександр заставив Федору Янушевичу ці володіння в тисячу золотих угорських на свої потреби і “посполитую потребизну” Великого князівства Литовського. До володінь додавався ще й двір у Жемайтській землі. Але, як повідомлялося в документі, пан Федір добровільно відмовився від застави: “доброволне спустил и от тых тысячи золотых ся отступил”. Тоді Олександр подарував ще чотириста золотих угорських: “еще даровал чотыма сты золотых угорских”. У цій ситуації пан Федір Янушевич “бил чолом” і просив у короля Олександра надати йому в держання, очевидно у вказаній вище заставі, луцьке староство і маршалківство Волинської землі після смерті князя Семена Юрійовича. Прохання Олександр задовольнив і передав у держання Федору Янушевичу вже луцьке староство і маршалківство Волинської землі з належними до них володіннями і надходженнями. Подано їх стандартний опис: “со всеми месты и зь селми и дворми, и зь данями, с платы и приходы, и сь припадки, и со всеми приходы до того то староства и маршалковства [з] старины слушаючими”. За привілеєм Олександра повноваження урядовця були значними і зводилися до держання урядів, управління й володіння ними, здійснення судочинства. Його права викладалися лаконічно: “держать, меть, радить, справовать и посягнути доброволне”.

Документ Олександра доповнював опис надходжень луцького старости вказівкою про те, що на прохання королеви і дружини княгині Олени “для пожитку а моцное руки держанья” Луцького замку, за згодою Олександра (“зъ его м(и)л(о)сти певног(о) веданя”), пану Федору надавалося щорічно 200 кіп широкої монети литовської з луцького мита. Отже, вищевикладене вказує на те, що в часи Олександра великокнязівське пожалування оформлялося у вигляді “держанья” і визначалося формою “потвержаем”. Оскільки в документі йшлося про об'єкт пожалування у вигляді “привілей на замок”, “привілей на староство”, він і в заголовку отримав назву “привілей”.

Диспозиційна частина привілею формулювалася таким чином: “и тыи вси члонки и артыкулы в сем н(а)шим листе вышшеписаные его м(и)л(о)сть брат н(а)шъ... ему то все привилемъ своим потвердил”. У привілеї Олександра визначалися і права верховного правителя, і нового власника. Отриманих урядів старости і маршалка у пана Федора не мали права “без певное вины” відібрати ані верховний правитель, ані його нащадки. У випадку потреби повернути назад “приреченое” староство і маршалківство слід було пану Федору надати інше держання і уряд, рівнозначний держанню луцького староства: “ему перед иншею державою и честью, и врядом такъ добрым и пожиточнымъ, как и тое держане, староство Луцкое, мело бы ему дано и осмотрено быти” [19, 186]. До того ж, заставу в тисячу чотириста золотих угорських верховний правитель та його спадкоємці мали заплатити йому наперед.

Привілей Олександра разом з описаними умовами (“вси члонки и артыкулы вышшеписаные”) держання луцького староства і маршалківства Волинської землі пан Федір Янушевич представив Жигимонту I та “бив нам чолом”, щоб це держання йому “потвердили”. Після стандартних аренги та нарації, з викладом мети складання нового привілею, заслуг урядовця, фактично усіх обстав справи, розпорядження Жигимонта I зводилося до підтвердження привілею Олександра: “тое держане... даем ему держати ажъ и до живота его и потвержаемъ то ему сим н(а)шим листом и привилемъ подлугъ листу и привилия брата н(а)шого Александра, короля и великого кн(я)зя его м(и)л(о)сти”.

Санкція документа Жигимонта I майже дослівно відтворювала і схвалювала привілей Олександра. Правитель розширив її у частині викладу прав луцького урядовця. Перелічуючи усі надходження від держання луцького староства і маршалківства Волинської землі, Жигимонт I указав на те,

що від дарованого Олександром щорічного збирання з луцького мита 200 кіп грошей Федір Янушевич відмовився (“того нам ся отступилъ”). Тому ухвала Жигимонта I зводилася до заборони стягувати з Федора Янушевича будь-які місцеві надходження, що “здавна къ тому староству” належали. Усі ці надходження тепер мали належати пану Янушевичу, він мав розпоряджатися ними так, як це було за його попередників: “нехай он то все на самъ на себе беретъ и заведаетъ по тому, как и предкове его первыи и старосты на себе бирали и заведали” [20, 186].

Кінцевий протокол був повним. Містив указівку на підвішену королівську печатку. Документ був записаний у присутності Ради панів: воєводи троцького пана Миколая Миколайовича і пана троцького, старости жемайтського, пана Станіслава Яновича. Вказувалися місце і дата його написання – Мельник, 5 січня 1507 р.

Таким чином, привілеї великих князів литовських і королів польських Олександра і Жигимонта I вказують на передачу пану Федору Янушевичу урядів володимирського і луцького староств та маршалківства Волинської землі як рівнозначних держань, що, вірогідно, стало однією з головних причин заміни титулу володимирського намісника на старосту. Зміст документів указує на стан правової думки в юридичному оформленні документів початку XVI ст. Оскільки восьма книга записів ЛМ належить до книг-копій, заміна титулатури посадовця могла стати і звичайною помилкою писаря. Яке з цих припущень достовірніше, важко сказати. Водночас тексти привілеїв багато уваги приділили саме проблемі передачі у заставу рівнозначних урядів. До того ж, надалі за володимирським посадовцем закріпився титул старости.

Володимирський староста у своїй діяльності дотримувався настанов, сформульованих у привілеї 1507 р. Жигимонтом I щодо дарованих прав і повноважень. Однак у наступному 1508 р. пан Федір Янушевич помер, відповідно, усі володіння і держання передавалися його дружині. У Литовській метриці виявляємо кілька документів Жигимонта I, що підтверджували володіння Янушевича. Серед них “Потвержене старостиной володимерскои п(а)ни Федоровои Янушевича, п(а)ни Фенне, на имения у Володимерском повете Мышово а в Луцком повете Вечины и двор в замку Луцком, еи от малжонька ее тестаментомъ записаные” [21, 256]. Документ був виданий на чолобиття дружини володимирського старости пані Фенни і представлення королю і великому князеві листа-тестаменту свого чоловіка Федора Янушевича. Йшлося про запис їй у вено одного двору Мишово у Володимирському повіті і двору Вечині в Луцькому повіті з населенням тих дворів, із землями орними і бортними, сіножатями, з данинами, чиншами, з усіма виплатами і податками, що були у Федора Янушевича, коли він ці володіння держав. Крім того, староста записав дружині будинок в луцькому Окольному замку, біля церкви Святого Якова.

Схвально оцінюючи службу покійного володимирського старости, зважаючи на прохання дружини, Жигимонт I видав лист і підтвердження на названі вище володіння. Маєтки Мишово, Вичині та двір у Луцьку наказав надалі держати на попередніх умовах: “со всем тым, как ся тые имения зъ стародавна у своих границах мають”. Особливо наголошено на збереженні територіальних меж володінь. Термін держання був затверджений – “до живота свого”. Пані Фенна, вказувалося у підтвердженні, мала право за власним бажанням записати ці володіння будь-кому. Отже, умови держання володінь у Володимирському повіті й після смерті старости Федора Янушевича зберігалися та виконувалися.

Матеріали Литовської метрики дають змогу відстежити подальшу долю посади володимирського старости. 1508 р. датовано опублікований у восьмій книзі привілеїв Жигимонта I Андрію Олександровичу Сангушку, яким дозволялося, за умови виплати дружині попереднього володимирського старости Федора Янушевича тисячі золотих пенязей, взяти у держання Володимирський замок із містом і волостю [22, 256–257]. У привілеї нагадувалося, що король і великий князь “братъ нашъ” Олександр у зв’язку з великою земською потребою (не вказувалося, якою саме) віддав у заставу Володимирський замок із містом, селами, з усіма надходженнями до міста Володимира (“с платы къ Володимирию прислухаючыми”) пану Федору Янушевичу за тисячу золотих. Привілеї деталізував ситуацію із передачею цих володінь. Так, у ньому говорилося, що Олександр узяв у пана Янушевича шістьсот золотих у золоті, а чотириста в державній монеті (очевидно, у пенязях). Після вказаної операції пан Федір Янушевич утримував Володимирський замок “со всемъ” (ішлося про одержані надходження до нього) “у тых пенезехъ” до “своего живота”. Після його смерті (“по его животе”), з чолобиттям до Жигимонта I звернувся Андрій Олександрович Сангушкович. Він просив дозволу у

правителя на викуп Володимирського господарського замку в дружини старости “панее Янушовое” в держання у попередній сумі пенязей: “абыхмо дозволили ему тот замок н(а)шь в пане Янушовое выкупити и держати в тых п(е)н(е)зех”.

Жигимонт I дозволив Андрію Олександровичу Сангушку викупити Володимирський замок і держати його за умови сплати означеної суми. Було встановлено термін держання – до того моменту, коли правитель повністю виплатить “тую тисячу золотых, шестьсот в золоте а чотыриста в монете”. Отже, правитель залишав за собою право на повернення вказаних володінь до скарбу. Далі у привілеї детально перелічувалася власність, що передавалася. З наданням привілею Андрій Олександрович Сангушкович отримав господарський замок у Володимирі та власність, що йому належала: містечко господарське Литовеж, монастир Святого Спаса, двори і фільварки, волості. Найпершим серед володінь виділявся двір Турійськ із селами, що йому належали – Бобли, сільце Асоловичі, село Смедино, які забезпечували замок різними відробітками (“роботами”) і даниною, село Свинюхи, де жили “люди служебные”. Передавалися великі і малі мита, що збиралися на господаря, володимирські і турійські корчми з усіма виплатами, доходами, данями грошовими і медовими, різні чинші. У привілеї особливо наголошувалося, що правитель передавав новому власникові у повному обсязі всі володіння, за собою жодної власності не залишав: “не оставляючы ани выимуючы”. Ця передача була проведена за старовинним звичаєм: “как здавна што кь тому замку н(а)шому слушало и как тые места и дворы и села изьдавна в границахь ся своих мають”. Отже, господарські володіння передавалися не вперше, у цій справі вже існувала відповідна традиція. До того ж, старовинним звичаєм називалося й збереження територіальних кордонів або кордонів усіх володінь.

Про те, що це була своєрідна угода між верховним правителем і новим власником свідчить наступна частина привілею, у якій були прописані права правителя у новій ситуації. Зокрема, зазначалося, що з цього часу Жигимонт I не мав права нікому передавати тих волостей і сіл: “мы не маемь вжо болшыи того волостей и сел никому отдавати от того замьку”. Йому не дозволялося “ани платовь местскихь, ани даней жадных от него отнимати, ани их кому отпушати”. Натомість Андрію Олександровичу Сангушку наказувалося, аби він “моц[но з]аведаеть у своих п(е)н(е)зехь подлугь сего н(а)шого листу и привиле[ю]”. Фактично передбачалося користування привілеєм як охоронним листом до того часу, доки правитель не виплатить “сполна” вказану суму (“тую тисячу золотых, шестьсот в золоте а чотыриста в монете”).

Отже, у привілеї Жигимонта I 1508 р. повністю зберігалися попередні умови володіння тепер нового власника Володимирського замку з містом та волостью. У держання “до живота” отримав “замокъ Володимер з местом и зо всею волостью” князь Андрій Олександрович Сангушко.

У матеріалах Литовської метрики у наступному 1509 р. князь Андрій Олександрович фігурував уже як повноправний староста. Серед документів цього джерела є привілеї Жигимонта I володимирському старості Андрію Олександровичу, спрямований на збільшення кількості підлеглого населення старости: “Привилеи старосте володимерскому кн(я)зю Андьею Александровичу на люди данные в Луцком повете в Мелницкои волости на име Крычевичи, до лепьшого опатренья” [23, 338–339]. Жигимонт I задля збільшення надходжень володимирського староства, “для его служьбы” (старости) жалував підлеглих Кричевичів (“тыми людьми даньными Кричевичи его есмо пожаловали”). Разом із населенням до старости переходили усі їхні землі: оброблювані, бортні та сінокоси. Володимирський староста отримав також надходження від данини та виплат цих людей (данина грошова, медова, боброва, кунична). Як зазначалося у привілеї, “со всимь с тымь, што к нимь здавна прислухало”. Отже, передавалися усі старовинні надходження Кричевичів. Термін пожалування чітко не визначався. Король і великий князь залишав за собою право розпоряджатися людьми та їхньою даниною, як указувалося у документі: “до нашего лепьшого осмотренья”. Це був один із видів пожалувань, достатньо відомий і поширений у Великому князівстві Литовському.

У документах початку XVI ст., в усіх без винятку, у частині нарації використовувалося звернення “бил чолом”. У цій формулі актів відображено давню традицію ведення документації, що сягає часів Київської Русі. У зв'язку з тим, що аналізовані документи об'єднані формою пожалувань або держань місцевих урядів, виникала потреба підтвердження прав володіння ними. Тому претенденти на отримання луцького і володимирського староства зверталися до актів попередніх часів.

Луцькими старостами у досліджуваний період були: князь Семен Юрійович Гольшанський (1501–1505); Федір Янушевич (1505–23.12.1507); князь Костянтин Іванович Острозький (23.12.1507–1522).

Володимирськими старостами були: Федір Янушевич (1503–1505); князь Василь Андрійович Полубенський (1506–1507); Федір Янушевич (23.12.1507–26.15.1508); князь Андрій Олександрович Сангушкович (26.15.1508–1525).

Висновки. Юридичне оформлення держань луцького і володимирського староств першого десятиліття XVI ст. відбувалося шляхом пожалування привілеїв великого князя литовського і короля польського Жигимонта I. Документи відображають стан правової думки у Великому князівстві Литовському того часу. Пожалування урядів старост здійснювалося разом із передачею у держання уряду маршалка Волинської землі. Серед документів, що оформляли великокнязівське пожалування на Волині, були привілеї від 5 січня 1507 р., 23 грудня 1507 р., 26 травня 1508 р., 26 грудня 1509 р.

Протягом XV – початку XVI ст. в актовому діловодстві на території Великого князівства Литовського формувалася свій понятійний апарат і принципи практичної дипломатки, що відрізнялися і від польської, і від дипломатки Північно-Східної Русі. Проте це не означає, що литовська дипломатка не відчувала впливу [7, 22]. Аналізовані документи свідчать, що термін “пожалування” не вживався в оформленні великокнязівських держань. Його замінив термін “привілей”. З історії держань урядів старост на Волині в назві документа від 25 травня 1508 р. натрапляємо й на термін “потвержаем”.

Опубліковані в Литовській метриці привілеї на держання урядів луцького і володимирського староств адресувалися знатним особам, зазвичай за їхні заслуги перед ВКЛ. Заміна головних урядовців Волині відбувалася у зв’язку зі складною міжнародною ситуацією, в умовах постійних війн, що вимагали поповнення державної скарбниці. Тому місцеві уряди часто передавалися у заставу. Привілеї й були тими актами, які юридично оформляли передачу держань і володінь. Процес контролювався верховною владою, при цьому її зобов’язання також були значними. Інформаційно багаті документи дають змогу виявити обсяги володінь і надходжень луцького і володимирського староств.

Джерела, література та примітки

1. Амбросимова С. Археографічний “Ренесанс” Метрики Великого Князівства Литовського / С. Амбросимова // *Metriciana* : документи і матеріали Метрики ВКЛ. – Мн., 2001. – Т. 1. – С. 13–25.
2. Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики / С. Л. Пташицкий. – СПб. : [б. и.], 1887 ; Бережков Н. Г. Литовская метрика как исторический источник. Ч. I: О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1552 год / Бережков Н. Г. – М. ; Л., 1946. – 269 с. ; Хорошкевич А. Л. К истории издания и изучения Литовской метрики / А. Л. Хорошкевич // *Acta Baltico-Slavica*. – 1973. – Т. 8. – С. 69–70.
3. Точку зору на визначення ЛМ як колекції документів, головну частину якої складають матеріали канцелярії князівства, обґрунтувала П Кеннеді Грімстед: Kennedy Grimsted P. (with the collaboration of I. Sulkowska-Kuraszowa). “The Lithuanian Metrika” in Moscow and Warsaw : Reconstructing the Archives of Grand Duchy of Lithuania / Cambridge, Mass., 1984. – 458 s.
4. Хорошкевич А. Л. К истории издания и изучения Литовской метрики / А. Л. Хорошкевич // *Acta Baltico-Slavica*. – Warszawa, 1973. – Т. 8. – С. 69–70 ; Исследования по истории Литовской метрики : сб. науч. тр. – М., 1989. – Ч. 1–2. – 389 с. ; Ковальский Н. П. Издание и изучение документов Литовской метрики на Украине в XIX–XX вв. / Н. П. Ковальский, П. М. Кулаковский // *Lietuvos Metrika* : 1988 metų tyrimėjimai. – Vilnius, 1992. – С. 142–159 ; Дубонис А. Литовская метрика : исследования и публикации в Литве / А. Дубонис // Балты и Великое княжество Литовское : историко-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банениса. – М. : Новое изд-во, 2007. – С. 18–27 ; Хорошкевич А. Л. Проблемы издания Литовской метрики и первая белорусская публикация / А. Л. Хорошкевич // Балты и Великое княжество Литовское : историко-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банениса. – М. : Новое изд-во, 2007. – С. 28–43 та ін.
5. Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнословянських історіографіях XIX – першої половини XX ст. : монографія / Василенко В. – Д. : Нац. гірнич. ун-т, 2006. – С. 129.
6. *Lietuvos Metrika* (1499–1514). – Kn. Nr. 8. Užrašymų knyga 8 / Parengė A. Balulis. R. Firkovičius, D. Antonavičius. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. – 680 s.
7. Хорошкевич А. Л. К дипломатическому анализу документов Литовской метрики (на материалах шестой книги записей) / А. Л. Хорошкевич // Белоруссия и Украина : история и культура : ежегодник / Ин-т славяноведения. – М. : Наука, 2003. – С. 207–226.
8. Балюлис А. Предисловие. *Lietuvos Metrika* (1499–1514). – Kn. Nr. 8. Užrašymų knyga 8 / Parengė A. Balulis. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. – С. 13 (Далі – Knyga Nr. 8).
9. Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской метрики / Пташицкий С. Л. – СПб., 1887 ; Бережков Н. Г. Литовская Метрика как исторический источник. Ч. I. О первоначальном составе книг Литовской метрики по 1522 год / Бережков Н. Г. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1946.

10. Кнуга Nr. 8 // № 292. 1507. 12.23. – S. 243–244.
11. Див. напр. : Мянжынскі В. Шляхта і яе земельныя ўладанні ў Ашмянскім (Ошменским) павеце ў першай палове XVI ст. (паводле Кнігаў № 12–31 Метрыкі ВКЛ) / В. Мянжынскі, А. Дзярновіч // METRICIANA : Исследования и материалы Метрики Великого Княжества Литовского. – Минск, 2001. – Т. 1. – С. 46–108.
12. Кнуга Nr. 8 // № 292. 1507. 12.23. – S. 244.
13. Кнуга Nr. 8 // № 292. 1507. 12.23. – S. 244.
14. Кнуга Nr. 8 // № 292. 1507. 12.23. – S. 244.
15. Любавский М. К. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства / Издание императорского общества истории и древностей российских при Московском университете / Любавский М. К. – М. : Универ. тип., 1900. – 850 с.
16. Кнуга Nr. 8 // № 292. 1507. 12.23. – S. 244.
17. Груша А. Службовы склад і структура канцеляры Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. / Аляксей Груша // METRICIANA : Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага. – Минск, 2001. – Т. 1. – С. 11–45.
18. Кнуга Nr. 8 // № 187. 1507. 01.05. – S. 185–186.
19. Кнуга Nr. 8 // № 187. 1507. 01.05. – S. 186.
20. Кнуга Nr. 8 // № 187. 1507. 01.05. – S. 186.
21. Кнуга Nr. 8 // № 313. 1508. 05.26. – S. 256.
22. Кнуга Nr. 8 // № 314. 1508. 05.26. – S. 256–257.
23. Кнуга Nr. 8 // № 462. 1509. 12.26. – S. 338–339.